

Десять років реформування вищої освіти в Польщі в глобальному та локальному контексті

І. Вступ

Після подій «дивного» 1989-го року (*annus mirabilis* – за виразом Вольфа Лепеніса), польська система вищої освіти потребувала докорінних змін. Суспільство було абсолютно переконано, що комуністичну систему вищої освіти (централізовану, ідеологізовану і повністю контролювану державою) слід змінити якомога швидше. Головною метою реформи мали бути свобода викладання та автономія навчальних закладів. Новий «Закон про вищу освіту» було ухвалено вже 12-го вересня 1990 р. Початок реформування вищої освіти в Польщі давав багато надій: новий закон створював для вищих навчальних закладів можливість пристосуватися до нових соціальних, політичних та економічних умов, а також скористуватися поверненою їм автономією. Закон в цілому деідеологізував всю систему і повернув вищій школі дух та практику автономії, свободу викладання та досліджень. Разом з новим «Законом про Державний комітет з наукових досліджень» від 1991 р. він відкрив нові шляхи фінансування дослідницької діяльності, створивши нову систему

відкритого змагання за так звані «гранти». Отже, перший крок у реформуванні вищої освіти було зроблено і всі чекали на наступні, які відповідали б кардинальним змінам у суспільстві та економіці. На жаль, з того часу вже минуло десять років, Міністерство освіти представило дев'ять проектів реформування польської вищої освіти (я вже не кажу про проекти, що їх опрацювали профспілкові об'єднання «Солідарність» та ліві політичні партії), але на шляху до ухвалення нового закону все ще височіють численні перешкоди.

Для нової демократичної держави, що швидко змінюється, десять років то чималий термін і широка громадськість вважає, що досі unreформована вища освіта вимагає негайних дій. На даний момент є кілька варіантів: залишитися з старим законом про вищу освіту; ухвалити новий закон; почасти модифікувати старий закон і чекати на більш сприятливі умови для кардинальної реформи цілої системи. На початку дев'яностих років польські політичні кола вважали вищу освіту важливою соціальною сферою, але тепер, здається, вони мають іншу думку. Час вимагає реформ, але кожного разу виявляється, що реформи не можна здійснювати з багатьох різних причин. Останній проект нового закону, який я буду детально аналізувати нижче (проект від 5-го липня 2000 р., з яким можна ознайомитися на веб-сайті Міністерства освіти Польщі), на даний момент виглядає найбільш прийнятним, адже він був об'єктом широкого і довгого обговорення. Та попри всі його сильні та слабкі сторони, він, найімовірніше, навіть не буде поданий парламенту для обговорення принаймні до осені 2001 р.

В даному контексті найважливішим є те, що соціальні та економічні умови, в яких існує польська вища освіта,

майже повністю змінилися протягом останніх десяти років. Кількість студентів зросла з приблизно 400 000 у 1990 р. до більш ніж 1250000 у 2000 р. В 1999/2000 навчальному році третина студентів навчалася в приватних (або, скоріше, негромадських) вищих навчальних закладах, які практично не існували за часів панування комуністів. Сьогодні в Польщі нараховується більш ніж 180 негромадських вищих навчальних закладів і їх кількість постійно зростає. Ще одним важливим фактором є зміна соціального та економічного середовища: протягом останніх десяти років держава різко скоротила фінансування державної вищої освіти і почала загальне реформування всієї соціальної сфери, починаючи з реформи системи охорони здоров'я, системи соціального забезпечення, пенсійних схем, початкової та середньої освіти. Зміцнення зв'язків з Європейським Союзом спричинило співробітництво польської вищої школи з європейськими інститутами і здійснення в Польщі таких програм, як PHARE (насамперед, TEMPUS, MOVE, IMPROVE, TESSA, TERM, START тощо) та Socrates/Erasmus.

Надзвичайно важливим також є факт суттєвої зміни ставлення в багатьох країнах світу (насамперед, англомовних) до соціальної сфери взагалі і до вищої освіти зокрема. Тепер увага зосереджується на приватизації, новітніх способах управління, підзвітності, орієнтованості на замовника, а не на загальних перспективах (тобто освіта сприймається як товар, а не як державна або суспільна справа), глобалізації навчання та досліджень, нових засобах навчання, «дистанційному навчанні» та «віртуальних університетах» на основі Інтернету, ідеї постійного навчання протягом усього життя, появі нових «постачальників» знань у побудованому на знаннях суспільстві,

що придуть на зміну традиційним вищим навчальним закладам, нових суспільних вимогах до вищої освіти (практичні вміння та сертифікація знань замість звичайних формальних дипломів) тощо. У світі, що швидко глобалізується, вже ніхто не може не брати до уваги тенденції світового масштабу. Насамперед, це стосується держав, в яких відбуваються суттєві соціальні та економічні зміни. До таких країн, ясна річ, належать Польща і Україна. Ще десять років тому, глобальним тенденціям у вищій освіті можна було не приділяти особливої уваги. Тепер це вже є неможливим. З моєї точки зору, головним недоліком усіх польських проектів закону про освіту є відсутність стратегічного бачення ролі та місця вищої освіти та «виробництва знань» у суспільстві. Ця вада притаманна і проекту, який аналізується в даній роботі.

Сьогодні функціонування польської вищої освіти визначається чотирма законами: «Закон про вищу освіту» (1990), «Закон про фахові вищі навчальні заклади» (1997), «Закон про Державний комітет з наукових досліджень» (1991) та «Закон про вчені звання та наукові ступені» (1990). Всі ці закони діють окремо один від одного і останнім часом стали причиною різних суперечок.

Перша важлива пропозиція стосовно нового закону про вищу освіту була представлена громадськості в лютому 1998 р. у формі так званої «Жовтої книги» («Основи реформування закону про вищу освіту»). З 1996 р. група спеціалістів з освіти, сформована Міністерством освіти, готувала проект нового закону. В березні 1998 р., за сприяння Конференції ректорів польських академічних вищих навчальних закладів, вийшла друком важлива праця «Модель державного вищого навчального закладу і його систематичного оточення» (ред. Єжи Вужніцкі). Ці дві

точки зору на реформу польської вищої освіти доповнювали одна одну і могли стати основою доброго закону. На жаль, згідно з рішенням Міністерства Освіти, новий закон мав лише доповнювати вищезгадані три закони - про вищу освіту, про фахову вищу освіту та про вчені звання і ступені. (Закон про комітет з наукових досліджень залишався без змін.)

Спроба поєднати три закони в одному та й ще додати до них четвертий була приречена на невдачу через страшний тиск з боку різних зацікавлених груп. Вона також стала причиною суперечок, що тягнулися протягом майже двох років. Тільки в липні 1999 р. міністерство опублікувало новий проект, в якому вже не йшлося про наукові ступені. Це питання було вирішено залишити для подальшої законотворчої діяльності. Але цього разу головною перешкодою виявилася проблема відносин між Об'єднанням ректорів та Головною радою з питань вищої освіти. Наступні проекти закону оприлюднювалися у вересні 1999 р., січні, березні та липні 2000 р. Кожного разу робилися зміни, проекти розвивалися в різних напрямках, всі сторони залишалися незадоволеними.

Вартим уваги є той факт, що всі проекти закону обговорювалися, головним чином, якщо не виключно, в професорсько-викладацькому середовищі (до того ж, його найвищих верствах). Інші зацікавлені сторони майже не мали нагоди взяти участь, ані в процесі підготовки проекту Міністерством, ані в процесі його обговорення. Не було ніякого широкого громадського обговорення проекту, не кажучи вже про обговорення більш загального питання ролі вищої освіти в суспільстві. Голосів тих, хто фінансує вищу освіту (насамперед, йдеться про державу), і тих, хто нею користується (студентів, батьків, підпри-

емців) не було чутно протягом усього періоду обговорення. Дуже важливу соціальну справу — реформування вищої освіти було цілком залишено в руках бюрократів з міністерства та професорсько-викладацького середовища. Стратегічні питання місця вищої освіти в молодій демократичній державі, що готується вступити до Європейського Союзу в умовах всесвітньої глобалізації, взагалі ніколи не були предметом громадського обговорення. Можна сказати, що це і є причина відсутності стратегічного бачення польської вищої освіти в останньому проекті закону.

Слід зазначити, що з даного проекту взагалі неможливо зробити чіткий висновок щодо того, якою буде польська вища освіта через десять років. Проект не містить ніякого цілісного бачення шляху, яким має прямувати польська вища освіта протягом наступного десятиріччя, майбутньої позиції держави, бажаної форми вищої освіти на національному рівні, рівня фінансової підтримки, на який можуть сподіватися громадські заклади, бажаного рівня науковості реформованої вищої освіти тощо. Проект закону, що розглядається в даній публікації, явно не розрахований на будь-яку перспективу. Це є просто набір вказівок щодо функціонування вищої освіти в даний момент, який не претендує на жодні інтелектуальні вершини. Питання можна було б сформулювати в наступний спосіб: чи може будь-який проект вважатися добрим, якщо він не містить, по-перше, чіткого і точного аналізу теперішнього стану речей, його передумов та наслідків і, по-друге, чіткого бачення перспективи? Відповідь одразу: ні. Власне, це є моє найголовніше зауваження стосовно цього проекту. (До речі, деякі речі в проекті і дискусіях навколо нього мені подобаються. Теж саме можу сказати

про стан вищих навчальних закладів і спроб багатьох держав їх реформувати).

Зараз точаться дискусії навколо самих основ «держави загального добробуту», в багатьох країнах ОЕСР і країнах, що розвиваються, весь державний сектор є об'єктом нищівної критики і тому, мабуть, ще рано (а може і неможливо?) намагатися точно визначити соціальне та економічне місце вищої освіти. На викладацьку спільноту в усьому світі чекають величезні зміни і немає ніякого значення про яку систему вищої освіти ми говоримо: польську, англійську, австралійську або нігерійську. Починають виникати нові системи і не без суттєвої підтримки могутніх наднаціональних організацій. Ще ніколи про вищу освіту так багато не писали організації, від яких ще десять років тому ніхто не чекав зацікавленості подібними проблемами – Світовий банк, ОЕСР, МВФ та інші. Це є знак часу, пов'язаний з монолітизацією або навіть універсализацією вищої освіти на Заході. Звідси і дуже гострі питання доступності, коштів, гарантії якості. Гра за державні гроші має «нульову» природу: щоб хтось виграв, хтось має програти. Сьогодні дуже сильними конкурентами вищої освіти є система соціального забезпечення, служби охорони здоров'я, пенсійна система, виправна система тощо. Коротше кажучи, дуже важко знайти прості відповіді на всесвітні проблеми у вищій освіті в будь-якому куточку світу. Немає жодних сумнівів щодо того, що теперішній стан речей не може довго зберігатися, як в країнах Європейського Союзу, так в англійськомовних країнах ЕСР і країнах Центральної та Східної Європи. Причини є, ясна річ, різні, різними є і стартові позиції для реформ (що вже давно почалися в деяких країнах). Інколи, краще не давати чіткої відповіді, ніж давати помилкову, насамперед тоді,

коли суспільство може відчувати наслідки цього протягом багатьох років. Важливо, щоб державна політика в галузі вищої освіти відповідала всесвітнім тенденціям, а не «пливла проти течії». Схоже, що вища освіта в усьому світі вступила в період революційних змін, хоча в різних країнах або регіонах ці зміни відчуються по-різному. Ми живемо в глобалізованому світі, де всі мають подібні проблеми і неприємності (проте, і можливості теж). Знати ці проблеми і можливості конче необхідно всім.

II. Глобальний контекст: держава в центрі уваги

Отже, на мою думку, сьогодні, обговорюючи реформування вищої освіти в Центральній та Східній Європі, не можна не брати до уваги глобальних тенденцій у ставленні до вищої освіти та їх передумов. Світ, який ми знали, пішов від нас назавжди, подобається нам це чи ні, оскільки процес бурхливої глобалізації трансформував його в безпрецедентному масштабі. Світ, який ми сприймали і ще сприймаємо в категоріях філософії, соціології, політичних наук або політичної економії (тобто залежно від дисципліни: сучасний розумний і раціональний світ з його мрією про суспільне взаєморозуміння і суспільний порядок, світ, поділений на національні територіальні одиниці і обмежений формулою «нація-держава», світ соціального контракту, в якому існує чіткий зв'язок між «державою загального добробуту», капіталізмом та демократією, кінець-кінцем, світ, в якому наочним пріоритетом політики є економіка), цей світ розвалюється просто на наших очах під тиском глобальної ери. Тому хотілося би почасти вийти за межі проблеми реформування польської вищої освіти і пов'язати питання ролі університету в суспільстві і культурі сьогодення з двома паралельними процесами, що відбуваються на зламі століть: послабленням ролі національної держави у вік глобалізації та поступовим розкладом «держави загального добробуту» в більшості країн ОЕСР. Перше питання є скоріше історичним і філософським, друге – соціологічним і політичним.

Почну з того, що університет в його сучасній формі був тісно поєднаний з політичним винаходом дев'ятнадцятого сторіччя, а саме «національною державою», і що протягом останніх п'ятдесяти років він ставав дедалі більш

залежним від «держави загального добробуту», оскільки поступово перетворювався з елітного на масовий заклад. (Тепер подекують, що він може скоро перетворитися на майже загальний навчальний заклад). Якщо узагальнювати, то можна процес, що відбувається сьогодні, назвати, по-перше, переоцінкою обов'язків держави в «державі загального добробуту» і, по-друге, суттєвою зміною уявлень про роль держави в сучасній політиці та економіці, спричиненою процесами глобалізації та можливим відмиранням національної держави.

В сучасному світі лише кілька інститутів одночасно піддаються тим самим змінам, оскільки мало є інститутів, настільки тісно пов'язаних з двома фундаментальними системами: нацією та національною державою. Сучасний європейський (і з деякими модифікаціями – американський) університет, побудований на німецькій моделі, без сумніву є одним з цих інститутів. У нещодавно опублікованому американському дослідженні «Проблеми і можливості вищої освіти. Що на порядку денному?» стверджується: «По-перше, в наступному десятиріччі не можна буде обмежитися лише оновленням сучасної політики; потрібен *абсолютно новий концептуальний підхід* до основ політики і, відповідно, до окремих її компонентів. По-друге, політика і політичні дослідження мають бути цілісними. Хоча політика, скоріш за все, буде реалізовуватися поступово, її слід опрацьовувати з прицілом на далеку перспективу».¹ В цій главі, присвяченій реформуванню польської вищої освіти, я також намагаюсь визначити цю більш віддалену перспективу.

¹ Dennis Jones, Peter Ewell and Aims McGuinness, *The Challenges and Opportunities Facing Higher Education. An Agenda for Policy Research*, Washington: The National Center for Public Policy and Higher Education, 1999, p.25.

Загальний висновок полягає в тому, що скрізь у світі для вищої освіти настали тяжкі часи. Громадські вищі навчальні заклади і університети зокрема зовсім не випадково опинилися в скрутному становищі після закінчення холодної війни, краху комунізму, подальшого розповсюдження у світі принципів вільного ринку та неоліберальних економічних поглядів. Сучасні проблеми громадської вищої освіти пов'язані з набагато глибшими проблемами державного сектора взагалі. Протягом дев'яностих років фінансування вищих навчальних закладів та управління ними постійно були в центрі уваги. Досить цікавий факт: у країнах з різними політико-економічними системами і традиціями вищої освіти, не кажучи вже про різний рівень технологічного і культурного розвитку, реформи пішли в одному і тому ж напрямку і здійснювалися подібними методами.² На яке б фінансове процвітання ми не сподівалися – останнім часом такий загальний висновок робився в численних доповідях про політику в галузі освіти, для наших навчальних закладів та їх підрозділів настають скрутні часи.³ (Нещодавно Філіп Альтбах так висловився з цього приводу: «Скінчився “золотий вік” професії викладача».)⁴ Бюджети будуть зменшуватися, державна

² Див. D. Bruce Johnstone, «The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms», UNESCO World Conference on Higher Education», p.2. Дану працю можна знайти в Інтернеті.

³ Див. Harold A. Hovey, «State Shortfalls Projected Despite Current Fiscal Prosperity» (The National Center for Public Policy and Higher Education, 2000) та Chester E. Finn Jr., «A Different Future for Higher Education?» (Fordham Foundation, 2000).

⁴ Philip G. Altbach, «An International Academic Crisis? The American Professorate in Comparative Perspective», «Daedalus», Vol. 126, no.4, Fall 1997, p. 315.

підтримка, яка і без того є невеликою, буде скорочуватися через інші гострі соціальні проблеми, універсалізацію та різноманітність вищої освіти, її кількісне збільшення, а також через зростаюче незадоволення суспільства державною сферою взагалі, в тому числі і вищою освітою.

Отже, уряди всього світу, спираючись на величезну інтелектуальну підтримку наднаціональних організацій, рухаються в напрямку довічного загального навчання і майже повсюдної участі в дедалі більше орієнтованих на ринок, фінансово незалежних вищих навчальних закладів. Сьогодні ця тенденція вже не викликає сумнівів. Гарольд Гові у своєму глибокому дослідженні «Державні витрати на вищу освіту протягом наступних десяти років. Битва за постійну суттєву підтримку» висловлює думку, що вища освіта в цілому програє іншим формам витрачання державних грошей. З його точки зору, «головне питання стосовно витрат буде полягати в тому, чи приносять витрати на вищу освіту більше користі, ніж витрати на інші програми. Це питання набуде політичного значення, оскільки певні наслідки скорочення витрат на вищу освіту будуть порівнюватися з наслідками скорочення витрат на державні школи, систему охорони здоров'я та інші програми, що є важливими факторами в політичному житті держави».⁵ Взагалі, фінансові прогнози для громадської вищої освіти є негативними: навіть збереження вже існуючих структур – в даному випадку йдеться про США, але в інших країнах ситуація є подібною – виглядає дуже проблематичним.

⁵ Harold A. Hovey, *State Spending for Higher Education in the Next Decade. The Battle to Sustain Current Support*, The National Center for Public Policy and Higher Education, Washington, DC: the Author, 1999, p.17.

В принципі, якщо дивитися на речі ширше, процеси глобалізації та запекла міжнародна конкуренція знову поставили на порядок денний питання про роль держави в сучасному світі. В публікації Світового банку «Держава у світі, що змінюється» про це говориться вже в першому абзаці: «Скрізь у світі держава є в центрі уваги. Глибокі зміни у світовій економіці змушують нас знову задати собі питання про роль уряду: що уряд не може робити, що може і в який найефективніший спосіб».⁶

Ми повинні пам'ятати, що переосмислення ролі інституту сучасного університету є невіддільним від переосмислення ролі інституту сучасної держави: по-перше, німецькі філософи, що заснували сучасний університет, на початку дев'ятнадцятого сторіччя поставили його на службу національній державі; по-друге, університет традиційно є значним споживачем державних грошей і з плином часу витрачає все більше. Переосмислення інституту держави рухається в двох паралельних напрямках: переосмислення сучасної національної держави та переосмислення сучасної «держави загального добробуту». Обидва ці інститути безумовно пов'язані з інститутом сучасного університету, отже, фундаментальна їх перебудова не може не вплинути на університет. Взагалі, державу все більше сприймають як «допоміжний», «підтримуючий», «регулюючий» та «прискорюючий» фактор, а не як головний фактор економічного зростання та безпосереднього постачальника соціальних послуг. Йдеться про нове визначення обов'язків держави перед суспільством і дуже ретельний вибір сфер, на які будуть витратитися державні гроші. «Головне – це правильно

⁶ *The State in a Changing World*, World Development report, Washington DC: World Bank publications, 1997, p.1.

визначитися з тим, що робити і чого не робити», – дуже чітко говориться про це в публікації Світового банку. Ось чому вища школа в усіх країнах світу повинна готуватися до великих випробувань.

В публікації ОЕСР «Переосмислення вищої освіти» йдеться про «фундаментальну зміну» та «нову концепцію» вищої освіти, а також про «історичне зрушення» та «культурні зміни». Слід повністю погодитися з висловленою в цій доповіді думкою, що «сучасна ера – є ерою пошуку, переосмислення, глибокої невизначеності, численних реформ та спроб оновлення вищої освіти».⁷ Проблема сучасного університету не є окремим питанням. Вона є частиною комплексу питань про культурні зміни в нашій цивілізації, спричинені Інтернетом та інформаційними технологіями, та проблем глобалізації, національної держави, «держави загального добробуту» тощо.

В результаті всіх цих змін, певні сфери людської діяльності, що традиційно належали до зони відповідальності держави, можуть сприйматися по-іншому. В цьому контексті питання вищої освіти безумовно є дуже серйозним, а загальна тенденція субсидування споживачів, а не постачальників, тобто, студентів, а не вищих навчальних закладів (або, за термінологією ОЕСР, «орієнтованості на замовника»), а також відхід вищої освіти не тільки від уряду, але й також переорієнтація вищих навчальних закладів лише від власних інтересів та інтересів своїх викладачів і наближення його до «замовника»⁸ – є симптоматичною. Отже, є серйозні ознаки того, що національна держава як політичний та культурний інститут сьогодні послаблюється в середовищі, життя якого визначається проце-

⁷ *Redefining Tertiary Education*, Paris: OCED, 1998, pp. 3, 37, 20, 15.

⁸ D. Bruce Johnstone, «The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms», op.cit, p. 4.

сами глобалізації, яка сама є предметом запеклих дискусій. Дані Родрік, впливовий американський спеціаліст з політичної економії, нещодавно написав: «Ми повинні погодитися з необоротністю багатьох змін, що сталися у світовій економіці... Коротше кажучи, *джина неможливо заштовхнути назад у пляшку, навіть якщо це було б правильне рішення*. Нам слід розвивати нашу уяву і шукати нестандартні розв'язання».⁹

Мушу сказати, що цих самих нестандартних розв'язань ми потребуємо також у справах, пов'язаних з вищою освітою. Сьогодні капітали, товари, технології, знання та люди перетинають кордони в такий простий спосіб, про який ще кілька років тому годі було і мріяти. Державна влада тепер сприймається скоріше як проста адміністрація і все менш і менш як провідник нації.¹⁰ Соціологи визначають теперішню ситуацію як «часткову передачу певних складових державного суверенітету іншим інститутам – від наднаціональних організацій до глобального ринку капіталу».¹¹ Можливий занепад національних держав буде мати величезні соціальні, економічні і політичні наслідки глобального масштабу. Сюзан Стренж у своїй

⁹ Dani Rodrick, *Has Globalization Gone Too Far?*, Washington D.C.: Institute for International Economics, 1997, p. 9.

¹⁰ Див. главу про розрив між державою та економікою в еру занепаду національних держав «Що прийде на зміну національній державі» в чудовій книжці Зігмунта Баумана «Глобалізація. Наслідки для людства». (Zygmunt Bauman, *Globalization. The Human Consequences*, Cambridge: Polity Press, 1998), а також книгу Мартіна Елброу «Глобальна ера. Відсталість держави та суспільства», написану з позиції ідеї про зникнення національних держав у ході глобалізації. (Martin Albrow, *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1996.)

¹¹ Saskia Sassen, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, New York: Columbia UP, 1996, p. xii.

книжці «Держава здає позиції» каже, що нині держава перебуває в стані трансформації і «більше не може висувати безапеляційні вимоги, як це вона робила в попередній період. Вона знову перетворюється на лише одне з кількох джерел влади з обмеженими можливостями та ресурсами». ¹² Мартін Елброу йде ще далі, коли стверджує, що «суспільство і національна держава відокремились одне від одного». ¹³ Отже, національна самобутність здається перестає грати вирішальну роль у суспільному житті сучасних технологічно розвинутих країн. Але ж в основі сучасного університету німецького зразка лежить саме національна самобутність.

Саме тому, з моєї точки зору, значення трансформації університету в глобальну еру не можна повністю зрозуміти, якщо розглядати його поза контекстом глобальних змін, що відбуваються в економічному порядку, «державі загального добробуту» та національній державі. З іншого боку, вищезгадані процеси не є універсальними; в різних регіонах світу вони відбуваються по-різному. Проте, беручи до уваги глобалізацію та гомогенізацію, немає жодної причини вважати, що пов'язані з цими тенденціями випробування та можливості пройнуть повз країни Центральної та Східної Європи. Людям, що розробляють національну стратегію в галузі вищої освіти і готують проекти законів про вищу освіту, дуже важливо принаймні усвідомлювати наявність цих тенденцій, оскільки вони можуть мати дуже великі наслідки.

¹² Susan Strange, *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in World Economy*, Cambridge: CUP, 1996, p. 4, 73.

¹³ Martin Albrow, *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*, op. cit., p. 170, 164.

III. Центральна та Східна Європа: вплив глобалізації?

1. Три аспекти глобалізації

На мою думку, вища освіта в цілому зв'язана з трьома різними аспектами глобалізації:

а) Глобалізацію можна сприймати як *теоретичний та практичний перегляд значення національної держави в сучасному світі*. В даний момент держава може сміливо задати таке питання: “Навіщо мені фінансувати вищу освіту?”, оскільки – якщо облишити хитромудру риторику – тепер вища освіта (або університет, що, на думку В.Гумбольдта, є інструментом національної держави) вже не є національно-орієнтованою, тобто, покликаною будувати націю та національну самобутність.

б) Глобалізацію можна сприймати як *розклад “держави загального добробуту”* (що спричиняє реформування державної сфери у світових масштабах – перегляд обов'язків державної сфери в цілому). Держава може прореагувати на це у відповідний спосіб: “Я просто не можу фінансувати вищу освіту, яка поступово стає, якщо не універсальною, то принаймні космополітичною”. Так само, як я не можу вже фінансувати громадську систему охорони здоров'я, пенсійну та інші соціальні системи.

в) Глобалізацію можна також сприймати як *економічний здоровий глузд та владу ринкових ідей* – пріоритет економіки перед політикою, державними та загальними суспільними інтересами. Отже, в цьому розумінні “глобалізація” є неоліберальною ринковою ідеологією, доповнена набором практичних заходів, запозичених безпосередньо з світу бізнесу і запроваджених в інших сферах

суспільного життя. Тоді держава може прореагувати так: “Добре, я продовжуватиму фінансувати (почасти) вищу освіту, але вже на новій основі корпоративного зразка” (ділова система управління та/або підзвітність та/або приватизація). В цьому розумінні глобалізації, модель функціонування університету (або громадської вищої освіти в цілому) буде подібною до моделі функціонування корпорації, домінуючими рисами якої є бюрократизація, інститут менеджерів, орієнтованість на ринок, практичність тощо.

2. Вплив трьох вищезгаданих аспектів глобалізації на вищу освіту в країнах Центральної та Східної Європи.

а) *всесвітній занепад національної держави* – сьогодні в даному регіоні можна помітити опосередкований вплив цього аспекту (в різних країнах він має різні масштаби); національна самобутність все ще має тут велике значення, насамперед, в країнах, які ще не вступили до Європейського Союзу. Втім, здається, що університети регіону вже не зосереджуються на формуванні національної самобутності.

З філософської точки зору, цей фактор є, мабуть, найважливішим, коли йдеться про всесвітню трансформацію вищої освіти, особливо, якщо взяти до уваги двісті років існування створеної Гумбольдтом моделі університету, насамперед, в країнах ОЕСР, особливо англомовних. Останнім часом я багато писав про інституцію університету в національній державі.¹⁴

¹⁴ Я розвинув цю тему в дослідженні «Кризис самобутності? Філософські роздуми про університет як сучасну інституцію». («The Identity Crisis? Philosophical Questions about the University as

б) розклад «держави загального добробуту» – дуже сильний вплив; відчувається (як безпосередньо, так і опосередковано) в нашому регіоні дедалі сильніше.

Наш регіон, здебільшого, залишається під сильним впливом тих сил, що фінансують реформи, а також кредиторів та організацій, до яких він хоче належати або вже належить. Ретельно розроблені МВФ, ОЕСР та Світовим банком рекомендації щодо держави та її функцій в усьому світі (немає ніяких підстав вважати, що даного регіону ці рекомендації не стосуються) можна стисло викласти в наступний спосіб: зменшення сфери обов'язків держави, мінімізація ролі держави та якомога масштабніша приватизація соціальних служб. Держава відокремлюється від «ринку», від «економіки». Вона має лише «сприяти» позитивним тенденціям. Особлива увага приділяється також дерегуляції, приватизації, лібералізації та маркетингу.

На мою думку, немає ніяких підстав вважати, що вища освіта в будь-якому куточку світу і, насамперед, в даному регіоні буде здатною виграти боротьбу за дедалі мізерніші державні гроші в системи охорони здоров'я чи оточуючого середовища або пенсійної чи пенітенціарної систем або системи початкової чи середньої освіти. А боротьба за державну підтримку точиться за принципом: «Щоб хтось виграв, хто-небудь має програти». Десять років реформування вищої освіти в нашому регіоні,

a Modern Institution» у: *Europäisierung der Bildungssysteme*. K. Glass, Z. Drozdowicz (eds.) Vienna: Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien.) Також див. «The Nation-State, Globalization and the Modern Institution of the University». *Theoria. A Journal of Social and Political Theory*. Oxford and New York: Berghahn Books. Vol. 96 December 2000. Останнім часом я опублікував на цю тему кілька праць польською мовою.

в принципі, не свідчать про особливе ставлення до вищої освіти (в тому числі і про особливе фінансування). Навпаки, в деяких країнах регіону системі вищої освіти загрожує повний крах через відсутність будь-яких суттєвих реформ. Я не вважаю наш регіон здатним пливти «проти течії» в справі реформування вищої освіти і побоююсь, що подібна політика саме тут буде мати особливо тяжкі наслідки. Я вже кілька разів писав на цю тему.¹⁵

в) *економічний здоровий глузд/орієнтація на ринок/організація діяльності на кшталт корпоративної* – цей третій аспект глобалізації може мати безпосередній дуже сильний вплив на вищу освіту в нашому регіоні.

Беручи до уваги міфологізацію та фетишизацію ідеї «ринку», в даній праці я хотів би зосередитися саме на цьому аспекті глобалізації. «Ринок» є однією з найфундаментальніших категорій в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. Це слово є ключовим у будь-якій дискусії на соціальну, політичну або економічну тему. Позитивність «ринку» в «західному» розумінні цього слова є в нашому регіоні поза будь-якими сумнівами і взагалі не обговорюється. Регіон знає, що він повинен мати «більше ринку» і сильнішу «ринкову орієнтацію». З цієї точки зору, питання про доцільність «ринкової орієнтації» вищої освіти в регіоні означало б сумнів щодо доцільності всіх суспільних прагнень посткомуністичного періоду. Отже, пропоную детальніше обговорити саме цей третій аспект глобалізації у зв'язку з справами вищої освіти в регіоні.

¹⁵ Див. мою працю «Віднесені сучасним вітром? Національна самобутність, демократія та університет у глобальну еру». («Gone with the Modern Wind? The National Identity, Democracy and the University in the Global Age» y: *Von der Emanzipation zum Integration. Z. Drozdowicz, K. Glass, J. Skaloud. (eds.). Vienna: Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien, 2000.*

3. Чи підкориться вища школа нашого регіону корпоративній культурі/економічному здоровому глузду/ діловій моделі управління?

Наразі на це питання можна було б дати позитивну відповідь. Найімовірніше, поступово, з плином часу має встановитися саме такий стан речей. Для цього є певні підстави:

1. Світові тенденції пересікаються саме в даному регіоні (завдяки підтримці наднаціональних організацій) і поступова «маркетизація» (навіть і її неконтрольованих, екстремальних формах) вищої освіти може сприйматися – і вже сприймається – як ідеальний вихід з кризової, катастрофічної бюджетної ситуації, в якій ця галузь опинилася після десяти років нездійснених системних реформ.

2. Дозвіл на «маркетизацію» вищої освіти є для держав регіону відносно легким розв'язанням цієї проблеми: як і будь-яка інша дерегуляція, це розв'язання спочатку вимагає величезних інституційних та системних зусиль, але потім починають діяти закони ринку та тиск економічних обставин.

3. Десять років тому нікому і на думку не спало б, що держава може відмовитися від політики в галузі вищої освіти і віддати цю галузь на розсуд ринку та економічних сил. У пост-комуністичних країнах реформи вищої освіти в цілому було залишено «на потім». Тепер ситуація складається так (держава дедалі біднішає, а соціальні потреби зростають), що «корпоративне рішення» може видатися дуже спокусливим більшості зацікавлених сторін, про що ми поговоримо нижче.

4. Корпоративній моделі вищої освіти в регіоні можуть сприяти наступні фактори:

а) зв'язки вищої освіти з світом бізнесу: тільки прибуткові дослідження і ніякої «чистої» науки; держава та бізнес надають гранти лише «на конкурсній основі». Через зменшення обсягів державної підтримки державних інститутів, розв'язання проблеми полягає у тісному співробітництві з промисловістю (в Америці і Канаді це називають «орендою башти з слонової кістки»).

б) інтелектуальна та фінансова підтримка наднаціональних організацій: – як модель розв'язання світових проблем. Авангардне розв'язання проблем ринкової економіки в цілому, що поступово запроваджується в країнах ОЕСР та НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю); випробується в країнах регіону з перехідною економікою (Світовий банк та МВФ кредитують реформування вищої освіти, західні країни надають фінансову та інтелектуальну допомогу). В принципі, з міжнародної точки зору, досягнення цієї мети державної політики видається більш простою справою в країнах Центральної та Східної Європи, ніж на Заході. В цих країнах система вищої освіти вже ледве дихає і держава може бути більш схильною до радикальних реформ.

в) сильна підтримка з боку урядів країн Центральної та Східної Європи: сильними аргументами для цих урядів є явна «західність» ідеї, її відповідність «духу часу», орієнтація на зближення з Європейським Союзом та рекомендації Світового банку та МВФ. Крім того, це розв'язання вимагає менших витрат і перекладає основний тягар на плечі «ринку», тобто «клієнта».

г) сильна підтримка з боку «клієнтів» – студентів та їх батьків: сьогодні вже майже немає сумнівів щодо того, що студенти регіону (за виключенням еліти) прагнуть лише «диплома», а не знань. «Свідоцтво про вищу освіту» все ще є своєрідним фетишем – гарантією від безробіття і

ознакою соціального престижу. Отже, для більшості студентів (клієнтів), чим легше отримати диплом (купити, якщо користуватися ринковою термінологією), тим краще.

Таким чином, спричинені глобалізацією культурні, політичні та економічні зміни підривають самі основи сучасної моделі університету. Ця інституція не може ухилитися від радикального перегляду своєї ідеології. Нові моделі функціонування університету вже рекомендують, пропонують або нав'язують. Протягом двох сторіч університет не зазнавав жодної серйозної «кризи особистості», але тепер ми, мабуть, є свідками кардинальних змін у тій фундаментальній ролі, яку національна держава грала в існуванні сучасного університету в добре знайомій нам формі, і ролі «держави загального добробуту» у вищій освіті в цілому. Річ у тому, що саме сьогодні формуються університети майбутнього. Навіть просто спостерігати за цим процесом дуже цікаво, але корисніше буде спробувати зрозуміти його. А найкориснішою буде спроба вплинути на цей процес. Саме в цьому і полягає завдання дослідників цієї галузі.

Отже, корпоративна модель вищої освіти, як це не дивно, може вижити навіть без участі наднаціональних організацій, спираючись на досить сильну підтримку бізнесу, студентів, їх батьків (всі вони є також і платниками податків) та уряду. «Економічний здоровий глузд» та «ринкові розв'язання» на практиці означають радикальні зміни в професорсько-викладацькому середовищі – невід'ємної складової сучасного університету та сучасних вищих навчальних закладів. На мою думку, вторгнення ідеології та практики бізнесу у вищу освіту країн нашого регіону як елемент загальних глобалізаційних процесів, буде мати величезні наслідки для професорсько-

викладацького складу. «Ринок» може сприйматися як «західна» чарівна паличка, фетиш, а «ринкова орієнтація» може не підлягати ніяким обговоренням (оскільки головним завданням держав регіону є «наздогнати» Захід і приєднатися до ЄС). Закони ринку є ідеальним знаряддям для будь-якої сфери (енергетики, залізничного транспорту, в'язниць, лікарень, вищої освіти тощо). Практика світу бізнесу сприймається як «західна» і передбачає: значну бюрократизацію, менеджерський підхід до проблем та їх розв'язання, повна підзвітність (принаймні, приватним фундаторам вищих навчальних закладів), народжені світом бізнесу ідеї акредитації в Міжнародній організації з питань стандартизації та тотального контролю якості учбового процесу. Отже, виходячи з саме такого результату глобалізації, ми бачимо лише ринкову перспективу для вищої освіти і абсолютну орієнтованість на прибутки з боку нових приватних вищих навчальних закладів в країнах регіону. В даному аспекті, різниця між приватними та державними закладами буде дедалі зменшуватися. В «західних» країнах (насамперед англomовних: Австралія, Канада, США, Сполучене Королівство, Нова Зеландія) питання чому уряди схиляються до корпоративної моделі вищої освіти ще може бути темою для дискусій. Хоча навіть і там для таких дискусій вже не залишається багато часу, оскільки стрімка глобалізація вимагає дерегуляції, приватизації, маркетинга тощо. В нашому регіоні це питання практично не обговорюється через всі вищезгадані фактори та інтереси, пов'язані з прирощенням у вищу освіту «економічного здорового глузду», «ринкових рішень» та «корпоративної культури».

«Маркетингові рішення» (як складову процесу глобалізації та практики «корпоративного світу») можна вва-

жати домінуванням логіки ринку в кожній сфері суспільного життя, в тому числі у вищій освіті. На практиці це означає «більше викладання та досліджень – менше державних витрат». Отже, на перший план виходять ефективність та продуктивність. У випадку з вищою освітою ці розв'язання можуть мати наступні аспекти (насправді список може бути довшим): а) управлінський метод – діяльність вищих навчальних закладів стає більше подібною до діяльності підприємств. Найважливішим елементом тріади навчання/дослідження/управління стає управління («двигун»), друге місце посідає навчання як головне завдання даної інституції, а дослідження залишаються найменш важливим елементом; б) приватизація – це означає не тільки додаткове приватне фінансування та приватизацію пов'язаних з університетом підприємств, але й державне фінансування частини дослідницької діяльності приватних та корпоративних організацій; в) підзвітність, показники продуктивності, стратегічне планування та тотальний контроль якості (як у державних, так і в приватних навчальних закладах). Ці три аспекти потребують подальшого дослідження з точки зору проникнення корпоративної культури і економічного здорового глузду (які є втіленням процесів глобалізації) у вищу школу нашого регіону.

4. Деякі інші глобальні зміни, що можуть вплинути на вищу освіту в регіоні.

1) Успіх у глобалізованому світі вимагає від людини так званої «глобальної компетентності»: розуміння змін, гнучкий підхід до величезних суспільних та технологічних трансформацій. Нові технології змінюють світ і спричиняють виникнення нових потреб. Державні вищі навчальні заклади вже сьогодні є нездатними впоратися

з цими випробуваннями – звідси розквіт західних «академій» (що, здебільшого, не відповідають загальним стандартам навчання), які обіцяють «міжнародну освіту», а також офшорних філій західних навчальних закладів, де викладають «на півставки» місцеві кадри (інколи некомпетентні). Подібні заклади є орієнтованими лише на прибуток і просто «торгують» дипломами.

Громадські навчальні заклади нашого регіону можуть відреагувати на глобалізацію швидкою «інтернаціоналізацією» вищої освіти, тобто стати глобально орієнтованими навчальними закладами, оскільки студенти навіть нашого регіону вже є глобально свідомими і прагнуть життя, праці та кар'єри за кордоном. Однак сьогодні наші громадські вищі навчальні заклади все ще міцно чіпляються за сучасний індустріальний ієрархічний світ і сприймаються як замкнуті башти з слонової кістки.

2) Оскільки новим стрижнем глобальної економіки є інформація (і знання), нам слід вимагати від вищої освіти нашого регіону створення можливостей для «довічного навчання», яке є неможливим в умовах традиційної структури громадської вищої школи з її теперішньою системою ступенів (бакалавр, магістр, доктор). Ми потребуємо, так би мовити, «фрагментарної» освіти (програми слід скоротити, а курси, навпаки, розширити і розробити систему видачі відповідних дипломів після проходження студентом кожного рівня навчання), готових практичних курсів для відповідних галузей промисловості (замість теперішньої системи заочного та вечірнього навчання), можливості дистанційного оволодіння певними вміннями. Тобто, *«клієнт» повинен мати можливість отримати знання в слушний час, у підходящому місці, у відповідному форматі, з відповідною швидкістю, в потрібному обсязі.*

3) Процеси глобалізації змусять вищі навчальні закла-

ди до використання передової технології, оскільки настає час, коли доступ до програм і певних курсів, що їх викладають в якому-небудь навчальному закладі, зможуть отримати студенти в будь-якому куточку світу. В країнах Центральної та Східної Європи кращі студенти відвернуться від застарілих громадських вищих навчальних закладів. Це вже відбувається з нашими вітчизняними програмами МБА: більшість студентів віддає перевагу іноземним або навчається дистанційним способом.

4) Тиск глобалізації (в даному випадку це означає конкурентну боротьбу з іноземними вищими навчальними закладами) спричинить появу нових підходів до досліджень та навчання (деякі з них вже було запроваджено), наприклад, міждисциплінарний підхід, гнучкість навчання, пристосованість до нових, глобальних потреб, відповідність потребам студентів, які стають дедалі більш стандартизованими: обов'язкова можливість порівняння рівня знань, отриманих в одному навчальному закладі, з рівнем знань, отриманих в іншому.

5) Під тиском глобалізації система освіти стане стандартизованою (міжнародними або європейськими акредитаційними організаціями). Метою цього заходу буде розповсюдження однакових вмінь (знань, «продуктів») в різних місцях, принаймні на якомусь базовому рівні. Отже, якщо вищі навчальні заклади країн Центральної та Східної Європи не зможуть відповідати цим глобальним стандартам, офшорні філії західних навчальних закладів притягуватимуть кращих студентів і громадські вищі навчальні заклади перетворяться на маргінальні інституції (розподіл кредитів між різними інститутами сьогодні є чисто теоретичною справою, беручи до уваги обсяги фінансування, запропоновані в програмі Erasmus/Socrates). Тиск глобалізації на вищу освіту в усьому світі,

в тому числі в нашому регіоні, буде вимагати чіткої стандартизації дипломів і посвідчень. Це буде занадто важкою справою для погано фінансованих навчальних закладів нашого регіону.

6) З плином часу, процеси глобалізації, глобально свідомі і глобально орієнтовані студенти та компанії спричинять створення «корпоративних університетів» (наприклад, в галузі інформаційних технологій – Університет Моторола, Університет Майкрософт і т.п.). Вміння стануть важливішими за дипломи (які, інколи, є лише пустими папірцями).

7) Вторгнення іноземних навчальних закладів низької якості до нашого регіону в умовах повної відсутності регулювання та контролю стане більш активним, якщо громадські навчальні заклади не задовольнять нові потреби студентів.

8) І останнє. Якщо на вищу освіту в нашому регіоні чекає така ж сама «дерегуляція», яка відбулася або має відбуватися в інших частинах державного сектора (системі охорони здоров'я, пенсійній системі, зв'язку, енергетиці), сили ринку зірвуться з ланцюга і ми будемо мати справу з «постачанням освітнього продукту у визначений час і у визначеному місці по прийнятній ціні», професорсько-викладацький склад університету відчує на собі всю страшну силу глобалізації. Наше уявлення про викладача і його соціальний статус цілком зміниться. «Людський фактор» глобальних змін у вищій освіті потребує детального вивчення.

Про вищезгадані зміни повинні пам'ятати всі, хто значає і вивчає політику в галузі вищої освіти в нашому регіоні. І справа не в тому, що ці зміни мають статися, а в тому, що вони вже відбуваються у світі і, на мою думку, вони не можуть не впливати на нашу вищу освіту.

Перед тим, як перейти до наступного розділу, варто процитувати уривок з *Magna Carta* – декларації європейських університетів, що її підписали ректори європейських університетів на з'їзді в Болоньї, присвяченому дев'ятисотріччю найстарішого університету в Європі. Декларація була своєрідним визнанням спільності поглядів стосовно вищезгаданих тенденцій. В розділі «Фундаментальні принципи» говориться: «Університет є життєво важливим автономним інститутом суспільств, що відрізняється своєю організацією, зумовленою його географічною та історичною спадщиною. Університет створює, вивчає, оцінює і розповсюджує культуру за допомогою навчання та досліджень. Щоб задовольнити потреби навколишнього світу, його дослідження і навчання повинні бути морально та інтелектуально незалежними від будь-якої політичної та економічної влади. ...Свобода дослідження і навчання є фундаментальним принципом університетського життя і уряди та університети, в міру своїх можливостей, повинні забезпечити виконання цієї фундаментальної вимоги... Університет зберігає європейські гуманістичні традиції. Він постійно піклується про здобуття нових знань у всесвітньому масштабі. Його призначенням є подолання географічних та політичних кордонів і задоволення життєвої потреби різних культур знати одна одну і впливати одна на одну».

На мою думку, сьогодні найважливішою є здатність втримати ту дуже хитку рівновагу між збереженням традицій і пристосуванням до потреб сучасності, використанням в якості орієнтирів, як минулого, так і майбутнього. Ні в якому разі не слід відчайдушно чіплятися за минуле. Ми живемо в період, коли традиції сучасного університету, створені філософами минулих часів і зорієнтовані на національну державу та «державу загального

добробуту», все не може нас влаштувати з культурної, соціальної та економічної точок зору. Це є незаперечний факт. Майбутнє вищої освіти народжується прямо на наших очах і завдання професорсько-викладацького середовища полягає не тільки в аналізі цих перетворень. Воно також повинно спробувати здійснити на цей процес якомога сильніший вплив. В даному контексті надзвичайно корисним є порівняння 3-5 сторінок офіційних заяв певних країн на Світовій конференції ЮНЕСКО з питань вищої освіти, що відбулася в Парижі в 1998 р. Ці заяви свідчать про різницю між реакційним та прогресивним ставленням до даних проблем в різних частинах світу. Постійне нагадування з боку університету про гуманістичні традиції та історичну спадщину звучать непереконливо в суспільствах, що дедалі активніше вимагають більш широкого доступу до університету, його підзвітності та прозорості і, в цілому, «якісного товару за прийнятну ціну» (навіть якщо цю ціну сплачує держава).

IV. Проект закону Польщі про вищу освіту

Нарешті, після того, як ми обговорили контекст функціонування нової системи вищої освіти, побачили в якій значній мірі змінюється скрізь у світі ставлення до ролі і місця держави у суспільстві та економіці, відчули величезний тиск глобалізації на традиційні уявлення про «державу загального добробуту» і почасти уявили собі майбутнє вищої освіти, хотілося б детальніше обговорити проект польського закону. На мою думку, дуже важливо сприймати теперішні проблеми польської або української вищої освіти у вищезгаданому глобальному контексті, оскільки саме в цьому контексті будуть, раніше чи пізніше, діяти обидві ці системи. Проблеми, що стоять перед польським викладацьким середовищем, не є суто польськими проблемами. Так, вони мають певні локальні аспекти, але головний напрямок перетворень є таким самим для більшості країн світу. Зміни у вищій освіті є невід'ємною частиною загальних змін у державному секторі, а проблема космополітизації вищої освіти - звідси швидке зростання витрат на освіту і зниження її рівня - є глобальною. Створена в Німеччині модель університету, орієнтованого на національну державу та «державу загального добробуту», є мрією про втрачений рай. Вона не виживе в жодній країні сучасного світу. Отже, замість того, щоб скаржитися на теперішні часи, скажемо так: вони не гірші за минулі, вони просто інші.

В даній праці має сенс зосередитися лише на питаннях, навколо яких точаться найзапекліші дискусії. Я не хочу торкатися питань, що не викликають жодної суперечки оскільки саме спірні питання спричиняють найсильніші сплески емоцій в професорсько-викладацькому

середовищі і серед представників інших зацікавлених сторін. Саме з розгляду цих питань українські читачі можуть зробити корисні висновки. Я вже згадував, що теперішні часи є несприятливими для реформування вищої освіти через відсутність єдиної узгодженої моделі: структури та стандарти, що вважаються найкращою альтернативою, постійно обговорюються і критикуються з точки зору сучасної ідеї майже загального доступу до вищої освіти скрізь у світі. Реформування систем вищої освіти згідно з неоліберальними принципами відбувається протягом лише одного десятиріччя (в англійських країнах дещо довше). Соціальні наслідки цих перетворень все ще залишаються невідомими («першовідкривачами» є Австралія та Велика Британія), але час вимагає все ж таки їх здійснювати. Але творці польського проекту закону, мабуть, взяли до уваги дуже обмежене коло світових тенденцій. До найцікавіших та/або неоднозначних положень цього проекту належать:

1) Нова структура системи вищих навчальних закладів: громадські/негромадські, академічні/професійні, академічні/університетські

Проект закону передбачає кілька дуже корисних змін в структурі системи вищої освіти: вперше в історії, він створює міцнішу і чіткішу основу для функціонування негромадських вищих навчальних закладів, про які до 1989 р. в Польщі майже ніхто навіть і не чув (за винятком церковних навчальних закладів). Найважливішим є положення, що його містить перший параграф Статті 1: «Закон стосується громадських і негромадських вищих навчальних закладів» (1/1). Як можна було сподіватися,

проект закону в цілому не задовольняє потреб та очікувань негромадського або приватного сектора. Виникає загальне враження, що закон обмежує приватний сектор у порівнянні з громадським і саме це є причиною закликів до якомога ретельнішої переробки закону з боку приватних підприємців, фундаторів та управлінців.

Згідно з попереднім варіантом проекту закону, в основі «громадського вищого навчального закладу» лежить майно державних органів або органів самоврядування (10/2), в той час, як «негромадським вищим навчальним закладом» вважається той, що його було створено засновником на основі майна, відмінного від вищезгаданого. (10/3) В новому проекті закону визначення різниці є дуже розпливчастим. Але в такому розумінні, приватні вищі навчальні заклади є тільки одним прикладом негромадських закладів. До інших належать ті, що їх засновують фонди, наукові або професійні асоціації тощо. Водночас, «університетський заклад» протиставляється «академічному». Принаймні 60 відсотків викладацького складу університету повинні мати вчене звання, а принаймні половина його основних організаційних підрозділів має мати повноваження надавати науковий ступінь доктора наук з хабілітацією (це відповідає німецькій моделі академічної кар'єри. Як правило, ступінь доктора наук з відповідною хабілітацією вимагає наявності принаймні однієї монографії). Академічний навчальний заклад надає магістерську освіту і хоча один його організаційний підрозділ має повноваження надавати науковий ступінь доктора наук.

В цілому, різниця між рівнями навчання та досліджень, що вимагаються від «університетських» та «академічних» навчальних закладів, є на даний момент настільки величезною, що практично жоден негромадський навчальний заклад не є здатним отримати статус університету

(в разі ухвалення нового проекту закону, Польща, найімовірно, буде мати лише півтора десятка університетських навчальних закладів). Ще більша різниця спостерігається між «академічними» та «професійними» навчальними закладами: професійні заклади мають право надавати освіту лише низького (ліценційну або інженерну) або середнього рівня (магістерську). (10/6) Згідно з новим проектом закону, переважна більшість негромадських вищих навчальних закладів, що з'явилися в Польщі, є професійними. Фундаментальна асиметрія між громадськими та негромадськими навчальними закладами виникає з вимоги, що міститься в параграфі (13/1): «негромадський вищий навчальний заклад засновується як навчальний заклад, що проводить ліценційні та інженерне навчання» (тобто, навчання тільки низького рівня). В результаті, жоден передовий академічний навчальний заклад не отримає дозволу на додаткове магістерське навчання (останні два роки з п'яти) та/або аспірантуру, не кажучи вже про надання ступеня доктора наук. Наприклад, відомий Центральноевропейський університет у Будапешті ніколи не зміг би діяти в Польщі згідно з положеннями такого закону. Негромадські навчальні заклади формально мають право подавати заявку на провадження магістерського навчання (27). На практиці, це право на даний момент мають лише близько 20 відсотків закладів, яких в Польщі більше ста восьмидесяти. Виникає важливе проблемне питання: чи відповідає диплом ліценціата (бакалавра) (результат навчання низького рівня) вимогам сучасного ринку? Сьогодні на це питання важко відповісти. Диплом ліценціата (бакалавра) існує в польській освіті лише кілька років і польській ринок праці, здається, продовжує серйозно сприймати тільки «традиційний» диплом, тобто такий, що свідчить про п'ять

років навчання і ступінь магістра. Закон про професійні вищі навчальні заклади (ухвалений в 1997 р.) запровадив трирічну базову вищу освіту, як окремий вид вищої освіти, що відрізняється від п'ятирічної освіти, підтвердженої традиційним дипломом. Студенти, що отримали диплом ліценціата (бакалавра), мають право на конкурсній основі претендувати на подальше навчання в навчальних закладах, уповноважених провадити додаткове магістерське навчання.

Отже, ліценційне (бакалаврське) навчання є, скоріш, альтернативою магістерському, ніж його частиною (на практиці це означає, що потенційний студент повинен вибрати бажаний рівень навчання ще перед вступом до навчального закладу, не кажучи вже про необхідність вибору типу навчання). Даний проект закону не передбачає запровадження системи послідовного навчання, згідно з якою базове вище навчання є лише частиною вищої освіти, яку можна продовжити в аспірантурі або докторантурі (3+2+4 роки).

Запропонована система не містить чіткої процедури заснування негромадських навчальних закладів: Міністерство освіти (та Головна акредитаційна рада) мають право видавати ліцензії новим негромадським навчальним закладам, але не запроваджують принципи та процедуру їх акредитації. Деякі з учасників дискусії пропонують видавати ліцензії не на право провадження освітньої діяльності, а на право надання наукових ступенів. Переліки програм та ліцензування програм у певних закладах роблять практично неможливим трансформування програм відповідно до потреб світу, що швидко змінюється. Запровадження нових програм, як в громадських, так і в негромадських навчальних закладах є дуже важкою справою. Крім того, положення нового проекту

закону роблять неможливим розвиток дистанційного навчання лише на базі інформаційних технологій, оскільки вимагають певних обсягів викладання «на території закладу».

Сьогодні важливим є питання, чи не потрібні Польщі просто два основні типи вищих навчальних закладів: академічні та суто професійні? Можливість об'єднання програм та/або вимог двох цих типів в одному закладі виключається. Мета створення подібного закладу полягала зовсім не у бажанні імітувати академічні навчальні програми. Сьогодні переважна більшість професійних навчальних закладів намагається одержати право провадити магістерське навчання і надавати ступінь магістра (чого наполегливо вимагає ринок праці).

2) Структура вищих навчальних закладів

Проект закону передбачає збереження традиційної структури навчального закладу, що складається з колегіальних органів (ради факультетів та Сенату) та особових органів (ректори та декани) (50/1 та 50/4). Хоча позиція ректора значно посилюється в порівнянні з теперішнім законом про вищу освіту, структура зберігає традиційне університетське самоврядування: Сенат вищого навчального закладу складається з ректора, проректорів, деканів, представників професорсько-викладацького складу, студентських організацій, технічного штату, адміністративного директора, директора бібліотеки тощо (51/1). Така структура практично виключає можливість швидкого прийняття ефективних рішень. Крім того, ректор може бути обраний лише з лав викладацької спільноти даного навчального закладу і обов'язково повинен мати наукове звання професора або

науковий ступінь доктора наук (65/1). Це подвійне обмеження – за місцем походження та науковим статусом – робить неможливим пошук професійних менеджерів у галузі вищої освіти або серед колишніх ректорів інших академічних закладів (практика, що широко застосовується, наприклад, в американській системі, де опікунська рада, що складається з представників місцевих органів влади, місцевого бізнесу, професорів, спонсорів тощо, шукає і наймає президента вищого навчального закладу, який керує закладом і відповідає, головним чином, перед опікунською радою, а не перед колегіальними академічними органами).

Параграф, в якому йдеться про те, що основним організаційним підрозділом вищого навчального закладу є факультет (69/1), передбачає збереження традиційної структури, що також дуже перешкоджає дослідницькій діяльності та міждисциплінарному способу навчання. Потреба в міждисциплінарному способі навчання та досліджень є надзвичайно великою, однак програма навчання тісно пов'язана з факультетом, який, в свою чергу, зосереджується тільки на певних групах дисциплін. Інакше кажучи, запровадження нових методів та міждисциплінарного способу, як в дослідницькій діяльності, так і в навчанні, може блокуватися самою структурою вищого навчального закладу, що її передбачає новий проект закону.

3) Конституція Польщі, право «на безплатну освіту для всіх» і новий проект закону

Конституція Польщі, ухвалена в 1997 р. після бурхливих дебатів, гарантує рівні загальні права на освіту (Стаття 70, пар. 4 Конституції) та безплатну освіту в громадських вищих навчальних закладах для всіх (Ст. 70, пар.2

Конституції). З іншого боку, у новому проекті закону стверджується (80/1), що «специфічними джерелами доходу громадського вищого навчального закладу є: 1) оплата за надані освітні послуги», або (84/1/3), що громадські вищі навчальні заклади можуть отримувати «плату за освітні послуги, що вони їх надають». В новому проекті закону слово «безплатно» взагалі не використовується (в одному з попередніх проектів стверджувалося, що «освіта у вищих навчальних закладах є безплатною», але в новому проекті такого пункту вже немає). Це питання є одним з найскладніших і болючих. Рішення щодо узгодження цих двох правових документів ухвалив Конституційний суд, що вперше в історії розглянув скаргу студента (листопад 2000). Взагалі, доля усього проекту закону залежала від відповіді на дану скаргу (яким чином платне вечірнє та заочне навчання погоджується з гарантованим Конституцією правом на безплатне навчання). Зрештою, можна казати, що майбутнє усієї системи залежало від рішення, яке Конституційний суд мав ухвалити в результаті розгляду скарги одного громадянина.

В рішенні Конституційного суду стверджується, що оплата вищої освіти погоджується з конституційним правом на безплатну вищу освіту, оскільки конституційну гарантію безплатної вищої освіти в громадських вищих навчальних закладах не можна розуміти як «абсолютну та необмежену». Тлумачення конституційного права як безумовного та необмеженого базувалося б на абсолютно уявному та неможливому припущенні, що зруйнувало б державні фінанси. Отже, «доступ до безплатного навчання в громадських навчальних закладах повинен бути обмеженим через саму природу цих закладів, беручи до уваги реальні можливості, зумовлені станом громадських фінансів». Найважливіший аспект рішення Конститу-

ційного суду полягає в тому, що принцип безплатного навчання не можна тлумачити як такий, «що абсолютно заперечує можливість отримання освіти в інший спосіб (за плату)».

Дуже цікаво проаналізувати остаточний вердикт найвищого правового органу Польщі з точки зору проблеми гарантування безплатної вищої освіти в усій Центральній та Східній Європі. Конституційний суд стверджує: «Насамперед, немає жодних сумнівів щодо того, що громадська вища школа не може перетворитися на комерційну галузь, яка надає освіту виключно з метою отримання прибутку і повністю підпорядковується законам ринку... Оплата, що її вносять студенти за так зване платне навчання, не може бути вищою за кошти цього навчання, що їх витрачає навчальний заклад в ході своєї навчальної діяльності». Найважливішим є наступне положення: «Принцип безплатного навчання у вищому навчальному закладі не є благом сам по собі, а вимагає зіставлення з іншими конституційними благами, наприклад: право на освіту або загальний доступ до освіти... Відповідно, гарантію безплатного навчання в громадській вищій школі не можна розуміти як спосіб створення колізії з фундаментальним конституційним благом, тобто правом на освіту, реалізація якого не тільки може, але й повинна, в існуючих соціальних та економічних умовах, приймати різні правові форми, в тому числі і такі, що вимагають плати за освітні послуги» (дане рішення можна знайти на веб-сайті Міністерства освіти Польщі, невдовзі воно вийде друком).

Якщо в попередніх проектах закону громадським навчальним закладам гарантувалося право брати плату за такі освітні послуги як «перевірка знань та підтвердження кваліфікації», в даному проекті (від 5-го липня 2000 р.)

це право обмежується отриманням плати за «виконання завдань в рамках програм ліценційного (бакалаврського), магістерського та інженерного навчання, що не належать до завдань, виконання яких фінансується державою, за повторення певних занять через незадовільні результати в навчанні, за навчання в рамках додаткової програми, за навчання іноземною мовою, за заняття, що не входять до навчального плану», а також за «виконання завдань в рамках аспірантського навчання та за спеціальні курси та програми навчання» (85/1/1, 2, 3). Ще одна відмінність від попереднього варіанта полягає в тому, що плата за навчання не може перевищувати щомісячно 5 відсотків (у попередньому проекті – 10) від прогнозованої середньої щомісячної заробітної плати в народному господарстві на даний рік (84/2). В теперішньому проекті закону не розв'язується проблема фінансування вищої освіти, тобто не передбачається запровадження жодного суттєво нового способу фінансування вищої освіти: проект закону дозволяє брати щомісячну плату, що не може перевищувати 5 відсотків від середньої заробітної плати, але не передбачає ніяких структурних змін в забезпеченні системи громадськими фондами. Загальна тенденція, про яку йдеться в Декларації ЮНЕСКО 1998 р. («Всесвітня декларація про вищу освіту в 21-му сторіччі: бачення та дії»), полягає у диверсифікації джерел підтримки громадської вищої освіти. Про диверсифікацію наполегливо говорять і документи ОЕСР та Світового банку. З іншого боку, згідно з результатами проведених ОЕСР досліджень, додаткові доходи, що їх отримують вищі навчальні заклади, в середньому не перевищують п'яти відсотків від загальної суми витрат на їх функціонування. Отже, ці джерела не допоможуть розв'язати фінансові проблеми.

Питанням, що спричинило бурхливі дебати в Польщі, як і в усіх інших країнах (від Австрії до Німеччини і Франції тільки в одному Європейському союзі), була оплата, що її вносять студенти. Яку б позицію ми не обговорювали, центральною проблемою будуть залишатися пропорції розподілу коштів утримання громадських навчальних закладів між студентами (та їх батьками) та державою. Передбачений новим проектом закону п'ятивідсотковий рівень не може значно змінити катастрофічну ситуацію, хоча і пропонує новий підхід до прав і обов'язків студентів. Досить зробити перший крок і вся система може ще довго відчувати його наслідки, скоріше з ідеологічної, ніж фінансової точки зору. Різниця між десятьма і п'ятьма відсотками може і не є такою вже великою, але різниця між необхідністю платити і можливістю не платити є вирішальною.

Проте, вирішальне значення має положення (85/5), згідно з яким саме міністр освіти визначає кількість студентів, яким громадські навчальні заклади можуть надавати певні освітні послуги безплатно (тобто за рахунок суспільства), а також межі набору на певні типи навчання. На практиці це означає: 1) міністерство буде повинно обчислити кошти навчання одного студента кожній дисципліні, щоб підрахувати кількість студентів, яку можна навчати кожній дисципліні за рахунок суспільства; 2) міністерство буде мати право не тільки фінансувати певну заздалегідь визначену кількість студентів, що навчаються даній дисципліні, в національному масштабі (наприклад, соціологію вивчатимуть безплатно 2000 студентів на рік), але й 3) право визначати загальну кількість студентів, що навчаються даній дисципліні, в національному масштабі, незалежно від того, бажають вони чи ні

навчатися безплатно в громадських вищих навчальних закладах.

Отже, на практиці, завдяки цьому всевидючому оку, чиновники міністерства зможуть визначати майбутнє конкретних дисциплін. В їх владі буде продовжити або зупинити розвиток цілих комплексів дисциплін, які, наприклад, вони вважатимуть на сьогоднішній день непотрібними або взагалі безперспективними. За таких умов, саме міністерство буде визначати «асортимент» дисциплін, які можна вивчати, і, відповідно, «асортимент» можливих місць праці. (Польській приклад: ще кілька років тому майже ніхто не сподівався, що більшість людей, які вивчають маркетинг і банківську справу, сьогодні будуть безробітними - мало хто був здатний передбачити шалене «перевиробництво» цих спеціалістів в період злиття банків та корпорацій. З цього уроку можна зробити наступний висновок: в часи технологічної та культурної революції жодний урядовий орган взагалі нездатен передбачити навіть в межах одного десятиріччя потребу в будь-яких спеціалістах. Так звана нова економіка піддає нас страшним випробуванням і традиційні для індустриальних часів концепції праці і ринку праці тепер можуть виявитися непридатними). Ідеї обмеження набору на певні спеціалізації та пріоритету навчання за середніх витрат та якості навчання перед можливостями, що їх можуть отримувати індивідууми та суспільство в цілому, щось не надихають. В проекті закону нічого не говориться про те, яким чином міністерство буде визначати межі набору і розподіляти місця між конкретними навчальними закладами.

З метою наближення закону про вищу освіту до вимог Європейського Союзу новий проект передбачає наступні зміни: чіткі принципи запрошення іноземців з країн ЄС

до викладання в польських навчальних закладах (вони повинні мати такі ж самі права, що і польські викладачі), можливість відкриття в Польщі філій навчальних закладів з країн ЄС, визнання дипломів, виданих в країнах ЄС, без потреби підтвердження в Польщі, можливість навчання в Польщі студентів з країн ЄС.

4) Проблема «викладання в кількох навчальних закладах» і «базового місця праці викладача»

Це є одна з найгостріших проблем, пов'язаних з новим проектом закону, розв'язання якої може мати дуже серйозні наслідки для професорсько-викладацького складу не тільки громадських, але й, як це не дивно, негромадських вищих навчальних закладів. Щоб зрозуміти про що йдеться, слід згадати про катастрофічний на даний момент рівень фінансування вищої освіти в Польщі та надзвичайно низьку заробітну плату викладачів – як тих, що тільки починають своє кар'єру, так і працівників з солідним стажем. В 2001 р. наука отримує фінансування в обсязі 0,426 відсотка, а вища освіта – 0,83 відсотка державного бюджету. З кожним роком ці цифри зменшуються. Витрати на одного викладача в Польщі є найнижчими серед усіх країн ОЕСР, в чотири рази нижчими за середній показник по ЄС, в три рази нижчими за витрати в Чеській Республіці і приблизно дорівнюють витратам на викладачів в країнах Латинської Америки. Катастрофічний рівень фінансування вищої освіти та відсутність будь-яких фінансових та бюджетних критеріїв у теперішньому проекті закону є великим недоліком десятирічного розвитку посткомуністичної Польщі. Автори закону наче намагаються розв'язати проблему вищої освіти без збільшення державних витрат на неї, що, ясна річ, є утопією.

Результатом отримання дуже низької заробітної плати в академічному середовищі - яке пояснюється, як зміною національних пріоритетів, так і здійснення різних соціальних та економічних реформ - є феномен викладання одночасно в кількох (як правило двох) навчальних закладах. Базовим місцем праці є громадський навчальний заклад, додатковим - приватний. Цей феномен буде легше зрозуміти, якщо пригадати, що протягом останніх десяти років кількість студентів збільшилася втричі, а кількість викладачів вищих навчальних закладів залишилася більш-менш на тому ж самому рівні (інакше кажучи, співробітник громадського навчального закладу викладає також і в приватному, а якщо його спеціальністю є економіка, право або політичні науки - навіть в кількох приватних навчальних закладах). Без мовчазної згоди з таким станом речей з боку законодавців, швидкий розвиток приватного сектора в польській вищій освіті (якому країна зобов'язана підвищенням свого освітнього рівня) був би неможливий. Проте, з іншого боку, з перспективою збереження такого стану речей також не можна погодитися. Старий закон про вищу освіту від 1990 р. не передбачав жодних обмежень щодо того, де і як має працювати викладач.

Згідно з новим проектом закону, ця ситуація підлягає радикальним змінам: серед фундаментальних положень закону (див. визначення в 10/15) є положення про «базове місце роботи». Базове місце роботи визначається як таке, де викладач працює повний робочий день. Якщо йдеться про викладачів старших років, то таким місцем вважаються посади, на які їх було призначено ректором. Викладати в іншому навчальному закладі або здійснювати незалежну економічну діяльність, викладачі старших років можуть тільки з дозволу ректора. Членство таких

викладачів у Вченій Раді або раді факультету залежить від того, чи є даний навчальний заклад його «базовим місцем роботи». При обговоренні попередніх варіантів проекту закону, багато заперечень викликало положення про поділ заробітної плати викладача на базову та преміальну частини. Остання залежала від того, чи є навчальний заклад, в якому він викладає, його «базовим місцем роботи». В новому проекті закону ідею про поділ заробітної плати на дві «гнучкі» частини було відкинута, але залишилося положення (113/2) про максимальне тридцятигодинне щотижневе навантаження викладача. Політика міністерства (про що свідчать інтерв'ю двох останніх міністрів освіти) є чіткою: настав час примусити викладачів працювати лише в одному навчальному закладі, бажано при цьому, працювати якомога більше. Оскільки реформа вищої освіти не передбачає жодного додаткового фінансування, єдиним розв'язанням проблеми низької заробітної плати є звільнення частини викладачів, щоб друга частина мало можливість виконувати свої обов'язки (що складаються, головним чином, з викладання).

За таких умов, теперішній ситуації настане кінець. В найгіршому випадку, викладачі будуть змушені працювати набагато більше в своїх громадських навчальних закладах за ту ж саму низьку заробітну плату, не маючи права додатково працювати в яких-небудь приватних навчальних закладах, як деякі з них роблять тепер. В кращому випадку, викладачі будуть і надалі бігати між громадськими та приватними навчальними закладами в пошуках праці, оскільки без викладачів з громадських навчальних закладів приватні заклади будуть приречені на швидку загибель. Гостре питання «базового місця роботи» стосується також і приватних навчальних закладів: якщо викладачі втратять право працювати в двох місцях,

у приватних закладів виникнуть проблеми з стабільністю професорсько-викладацького складу. Без додаткового фінансування з боку держави або світу бізнесу, матеріальний стан викладачів не зміниться (за умови запровадження західної концепції викладача як простої «робочої сили», яка, після відмови від традицій сучасного університету, нічим не відрізняється від будь-якої іншої, умови праці викладачів можуть навіть погіршитися).

В цілому, на жаль, в Польщі всі спори зосереджуються на питаннях, які я намагався стисло викласти в останньому розділі даної глави. Майже ніхто не приділяє уваги фундаментальним питанням про майбутнє вищої освіти в глобальну еру, що їх я спробував визначити в першій частині цієї глави. Але нам нікуди подітися від цих дискусій, особливо беручи до уваги той факт, що новий закон буде ухвалено ще нескоро і, найімовірніше, ми будемо мати ще один проект цього закону. Це дає професорсько-викладацькій спільноті (втім, також і іншим зацікавленим сторонам) шанс знову ретельно обміркувати найважливіші питання і сформулювати проблеми сьогодення у відповідному соціальному контексті. Настав час створити чітке уявлення про майбутнє польської вищої освіти в світі, що швидко змінюється.

Подяка

Я хотів би висловити подяку за підтримку Центру політичних досліджень та Центральноевропейському університету в Будапешті за міжнародну стипендію.

Певні фрагменти даної публікації було написано в рамках міжнародного дослідницького проекту «Професія викладача в міжнародному середовищі, що змінюється» під керівництвом професора Філіпа Альтбаха. Проект здійснюється в Центрі міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу.

Литература References:

1. Albrow, Martin. 1996. *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*, Cambridge: Polity Press.
2. Altbach, Philip G. 1997. "An International Academic Crisis? The American Professorate in Comparative Perspective", "Daedalus", vol. 126, no. 4, Fall 1997.
3. Bauman, Zygmunt. 1998. *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
4. Barnett, Richard J. and Cavanagh John. 1997. *Global Dreams. Imperial Corporations and the New World Order*. Simon and Schuster.
5. Barzun, Jacques. 1993. *The American University: How It Runs. Where It Is Going*. University of Chicago Press.
6. Beck, Ulrich. 2000. *What Is Globalization?*. tr. Partick Camiller. Polity Press.
7. Bender, Thomas (ed.). 1998. *The University and the City: From Medieval Origin to the Present*. Oxford University Press.
8. Bérubé, Michael and Nelson, Cary. 1995. *Higher Education Under Fire*. Routledge.
9. Bowen, Howard and Schuster, Jack. 1986. *American Professors: A National Resource Imperiled*. Oxford University Press.
10. Chomsky, Noam (ed.). 1997. *The Cold War & the University. Toward an Intellectual History of the Postwar Years*. New Press.
11. Colclough, Christopher and Manor, James (eds.). 1991. *States or Markets? Neo-liberalism and the Development Policy Debate*. Clarendon Press.
12. Currie, Jan and Newson, Janice (eds.). 1998. *Universities and Globalization: Critical Perspectives*. Sage.

13. "Forum Akademickie" 1998-2000. Lublin (with texts by Ryszard Mosakowski, Jerzy Woznicki, Zbigniew Drozdowicz, Malgorzata Wanke-Jakubowska, Maria Wanke-Jerie, Jerzy Osowski, Józef Szablowski, Andrzej Wiszniewski, Jacek Kochanowicz and Leszek Kuznicki).
14. Friedman, Thomas L. 1999. *Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree*. Farrar, Straus and Giroux.
15. Green, Andy. 1997. *Education. Globalization and the Nation State*. Macmillan.
16. Hovey, Harold A. 2000. "State Shortfalls Projected Despite Current Fiscal Prosperity". The National Center for Public Policy and Higher Education.
17. "Humaniora" 11/2000 (with texts by Jerzy Brzezinski, Zbigniew Drozdowicz and Zbigniew Puslecki)
18. Johnson, Sandra L. and Rush, Sean C. 1995. *Reinventing the University. Managing and Financing Institutions of Higher Education*. John Wiley & Sons.
19. Johnstone, D. Bruce. 1998. "The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms". 1998. UNESCO World Conference on Higher Education. Available on-line from UNESCO's Website.
20. Jones, Dennis, Ewell, Peter and McGuinness Aims;1999. *The Challenges and Opportunities Facing Higher Education. An Agenda for Policy Research*. Washington: The National Center for Public Policy and Higher Education.
21. Kwiek, Marek. 2001 (ed) *The University – Globalization – Central Europe. Reflections from the Academe*. Poznan: Adam Mickiewicz University Press (forthcoming).
22. Kwiek, Marek. 2001. Globalization and Higher Education. In: *Higher Education in Europe*. UNESCO/CEPES, London. Carfax Publishing.

23. Kwiek, Marek. 2000a. The Nation-State, Globalization and the Modern Institution of the University. *Theoria. A Journal of Social and Political Studies*. December 2000, vol. 96. Berghahn Books.
24. Kwiek, Marek. 2000b. Gone with the Modern Wind? The National Identity, Democracy and the University in the Global Age. In: *Von der Emanzipation zum Integration*. Z. Drozdowicz, K. Glass and J. Skaloud (Hg.). Vienna.
25. Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien/ Humaniora.
26. Kwiek, Marek. 2000c. The Identity Crisis? Philosophical Questions about the University as a Modern Institution. In: *Europäisierung der Bildungssysteme*. K. Glass, Z. Drozdowicz (eds.). Vienna: Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien/ Humaniora..
27. Kwiek, Marek. 2000d. Beyond Modern University?. In: *Forum Akademickie*. 1/2000. Lublin. (in Polish)
28. Kwiek, Marek. 2000e. Philosophical Questions About the University as a Modern Institution. In: *Humaniora* 11/2000. Poznan. (in Polish)
29. Kwiek, Marek. 2000f. Philosophy – Democracy – University. Challenges of the Times of Globalization. In: P. Juchacz, R. Kozłowski (eds.), *Filozofia a demokracja* [Philosophy and Democracy]. Poznan: Adam Mickiewicz University Press (in Polish).
30. Kwiek, Marek. 2000g. „Things Will Never Be the Same”. Modernity, Globalization, University. In: *Przegląd Bydgoski*, vol. XI. Bydgoszcz (in Polish).
31. Kwiek, Marek. 2000h. The National Identity – the Nation-State – Democracy. Philosophical and Political Challenges of the Global Age. In: *Przewycieczanie barier w integrującej się Europie*, Z. Drozdowicz, Z. Puslecki (eds.), Humaniora. Poznan (in Polish).
32. OECD. 1998. *Redefining Tertiary Education*. Author.

33. OECD. 1990. *Financing Higher Education. Current Patterns.* Author.
34. OECD. 1987. *Universities Under Scrutiny.* Author.
35. OECD. 1989. *Education and the Economy in a Changing Society.* Author.
36. Rodrik, Dani. 1997. *Has Globalization Gone Too Far?* Washington: Institute for International Economics.
37. Röhrs, Hermann. 1995. *The Classical German Concept of the University and Its Influence on Higher Education in the United States.* Peter Lang.
38. Rothblatt, Sheldon. 1997. *The Modern University and Its Discontents.* Columbia University Press.
39. Rothblatt, Sheldon and Wittrock, Bjorn. 1993. *The European and American University Since 1800.* Columbia University Press.
40. Rudolph, Frederick. 1991. *American College and University: A History.* University of Georgia Press.
41. Sassen, Saskia. 1996. *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization.* Columbia University Press.
42. Sassen, Saskia. 1998. *Globalization and Its Discontents.* New Press.
43. Schelling, Friedrich W. J. 1963. *On University Studies.* Ohio University Press.
44. *Schleiermacher's Writings on Academia.* 1994. Edwin Mellen Press.
45. Scott, Alan (ed.). 1997. *The Limits of Globalization. Cases and Arguments.* Routledge.
46. Scott, Peter. 1999. "Globalization and the University". CRE—action no. 115/1999: *European Universities, World Partners.* CRE: Geneva.

*Міжнародний фонд
досліджень освітньої політики*

М. Квієк, Т. Фініков

Польське законодавство про вищу освіту:

досвід та уроки

Серія

"Вища освіта в сучасному світі"

заснована в 2001 році

Таксон'2001